
Jónás Tamás

RAB-ELÉGIÁK

1

énekelnek a tengerben a fák
homlokaikat megvizezik úgy
vonulnak neki a végtelennek és
megnyugszik a tenger lábaik között
van köztük egy lassú szép félelmetes
aki eltévedt elfeledte a fák exodusát
a platinafekete ég csillagkerítéseit
lomhán lépi át:
fejjel lefelé csüng mindenki felett

elrebbentik majd madaraikat
az engedelmes és félénk társai
ha megsűrkül az ég
és a hajnal lakkozott fénykörmei
kondenzcsíkokat csikarnak bele
az eget járó rokon akkor közējük zuhan
és homlokom hirtelen megreped ahogy
arra gondolok minek szerettetek

2

a tenger üres a víz kegyetlen
a szem: kamra tenger és hideg
vizek bujdokolnak a vizekben
emberekben kövek az emberek

3

bűnös-e aki nem szelíd
s a fájdalom hídjain megreccsen a hangja
szelíd-e aki folyton csendre int
aki elmegy pedig szívesen maradna

4

beragyogja szenvedésük az egyetemeket
remeg tőlük sok szomszédos térdimenzió
még nem volt soha sorsuk néma gyerekek
azon gondolkodnak
rosszabbnak vagy jobbnak
volna lenni jó
mielőtt pompás és tömeges
haláluk lekéssük –
önjelölt bírók: bőrünk hámlik szemünk tompa és üveges –
találjuk ki gyorsan végső büntetésük
minden fa túl nemes
túl unalmas mert túl félelmetes

5

aki unja a csodákat aki porba nem ragyog
honnán induljon és hová jusson el
aki nincs már rég de még mindig én vagyok
nem cigánykodik magától dzsukel
kár-e érte hogyha – na, ja – szavakban pusztul el

Somssich-Szógyény Béla

RUMOS TEA

1

Sem telefon, sem villany nem volt a kivadári pusztán, ahol a földosztásból megmaradt birtokrészünkön gazdálkodtam 1946-ban. Postára, hivatalba Nagyatádra jártam biciklin, majd egylovas kocsin. A lovat orosz katonától vásároltam pálinkáért.

Azon a reggelen is Nagyatádra igyekeztem valami gabonaügyben, amikor megpillantottam a magányos alakot a néptelen országút távolában. Az út közepén bandukolt, hogy a tócsákat kerülje. Mikor közelebb ért, kitért a kocsi elől, bele a cuppogó sárba. Akkor láttam, hogy a vándor nem más, mint barátom, Walter. Vékony, átázott felöltő volt rajta, s félcipő. Álmélkodásomból ocsúdva nyújtottam feléje kezemet, hogy a rozoga csészára felsegítsem. Megfordultunk, s kocogtunk vissza Kivadárra. Útközben mondta el Walter, hogy meghalt a felesége, Blanka. Alig egy éve voltak házasok. Magára ha-

gyatva az üres lakásban, gyakori hívásaimra gondolt, kiment az állomásra, s felült a vonatra.

– Jól tetted – mondtam, s ennél többet nem is igen beszélgettünk, az eső is megeredt. Csak futólag ismertem Blankát, de tudtam, hogy teherben volt. Ostor hiányában erdőszélről vágott vesszővel suhintottam gebém farára, lovásznyelven ösztökéltem, hogy mielőbb hazajussunk.

A volt paplakban, ahol anyámmal laktam, rögtön ágyba fektettük Waltert, ruháját, cipőjét szárítottuk. Estére már velünk vacsorázott. A háztartásunkat ellátó inas-szakácsnő házaspár (Vendel és Irma), kiket az előregedett és kastélyából kilakoltatott Dráva menti gróftól „örököltünk”, igen soványnak találták, s elhatározták, hogy feltáplálják. Pesten még szűkös volt az élelem, sokan éheztek.

Barátom hamar talpra állt, s anyám azonnal barátságába fogadta. Szokása szerint mindenről kikérdezte, s megtudtuk, hogyan halt meg Blanka. Gyerekszülésben. Oxigénpalackra lett volna szükség, de nem volt a kórháznak. Néhány hétre rá meghalt a fiúgyermek is.

Endrei Waltert Karinthy Cini révén ismertem, osztálytársak voltak a német gimnáziumban. Cini lakásán találkoztunk először, ahol Walter már ismerős volt a faliróvássokkal, melyek barátunk gáláns diadalmait regisztrálták az ágya fölött. Ettől fogva gyakran voltunk együtt a tágabb baráti körben, ahol ifjú költők, írójelöltek, nyelvészek, művészettörténészek, muzsikuskok találkoztak vasárnapi összejöveteleken. Mikor kiderült, hogy vendégünk milyen jól beszél a nyelvet, anyám németre fordította a szót, s Walter szívesen hallgatta történeteit Berlinről, ifjúsága színhelyéről. Most ő kérdezett, s anyám emlékezett, nagyapámról, az udvari, követségi fogadásokról, diplomatakról, művészekről, politikusokról. Walter gyűjtő természetű ember volt, s a történeteket úgy rakosgatta emlékezete rekeszeibe, mint a kéziratokat, metszeteket, figurínákat, régi szövetmintákat lakása polcain és szekrényeiben. Gyűjtési szenvedélyét politizátor méretű tudása és érdeklődése tüzelte – nem lehetett unatkozni mellette.

Különösen szórakoztatták anyám „mondásai”, melyek a beszélgetések során spontán szöktek ki a száján. Mint pl., amikor Berlin pusztulását emlegettük, s ő a régi császári székhelyre emlékezve, szinte lányosan csínytevő daccal tett pontot mondata végére: – *Ich bin eine Berlinerin.* (Megelőzve ezzel J. F. K.-t.)

Más alkalommal Károlyi Mihályról esett szó. Nemrég tért vissza a száműzetésből, ünnepelték. Ifjúkorában a követségen teljesített szolgálatot, udvarolt anyámnak, sikertelenül. „Majdnem ő lett az apátok” – mondta egyszer anyánk. Ez az „(el)szólása” nem volt frivolitás, inkább csak az ő sajátos fordulata, amivel egy régi (s ártatlan) flörtjére utalt. Apám akkor már rég nem élt.

Károlyi a két világháború között tabutéma volt Magyarországon, s hivatalosan hazaárulónak bélyegezték. Családunkban inkább csak megtévedt reformerként említették, akin kifogott a politika. Amikor miniszterelnök lett 1918-ban, nagybátyámat invitálta a külügyminiszteri székbe. Jóska bácsi barátságos levélben hártotta el a meghívást, legitimista (királpárti) érzelmeire hivatkozva. „Ezért nem fogott kezét Horthyval sem” (mármint Jóska bátyám) – kommentált anyám. Ha politikailag eltért is egymástól a két férfiú, abban mindenesetre megegyeztek, hogy Horthy keze egyiküket sem érintette.

Később a Huszár-kormányának lett külügyminisztere nagybátyám. „Mikor a kormány a parlamentben bemutatkozott, a hátsó padosorokban egy honfi felsóhajtott: – *Szegény Magyarország*” – emlékezett anyám.

Ilyen és hasonló vénában folyó beszélgetésekkel múltak a napok a szunnyadó gyümölcsfák karéjában álló kis házban, mely a háború előtt a pusztá elhalálozott papjának, a majd' száz évet élt Domonkos bácsinak volt a lakhelye.

Még a nyáron fejembe vettem, hogy színházat rendezek a lerombolt kastély épen maradt szárnyában, Ez volt a legrégebb szárnya a háznak, a teteje is megmaradt. Az emeletes szárnynak csak a váza állt, nem volt használható. Megvásároltam Fazekas *Lúdas Matyját* Móricz Zsigmond feldolgozásában. Megmutattam vasárnapi kórusom énekesinek, s mikor megkérdeztem, előadjuk-e, lelkesen vállalták. A tervbe bevontam Hantosit is, volt tisztartónkat, aki csökkent jövedelmét azzal pótolta, hogy háza végében szatócsboltot nyitott, mely amolyan találkozóhelye lett a cselédekből kisbirtokossá lett pusztaiaknak. Három fia a lányokat is odavonzotta, s így szinte magától adódott, hogy a szereposztásban, betanításban részt vegyen.

Vele és az új „társulat” tagjaival vonultunk helyszíni szemlére. Két szobát találtunk alkalmasnak. Az elválasztó falat kellett kidönteni, a födémeket aládúcozni. Valahonnan előkerült két hosszú nyelvű kalapács. Az egyikre a kispusztai Jóska támaszkodott, magas, szőke fiú, a másikat Hantosi fia, a zömök termetű, fekete hajú Pityu markolta. Valahogy átéreztek a pillanat egyszeriségét, és szemüket rám vetve várták a jelet, mikor kezdhetik a döntést. Biccentettem, s a kalapácsok a levegőbe lendültek. Szó nélkül figyeltük, hogyan veri a falat a két fiú. Amikor már olyan nagy lyuk tátongott, hogy át-bújhattak rajta, kitört a taps és az éljenzés: megnyílt a színház. Hozzáfogtunk mi is, hordtuk a törmeléket.

Másnap már ott próbáltunk. Hantosi kitérő rendezőnek bizonyult, s tekintélyével el tudta simítani a szereposztással járó féltékenységi hullámokat. Számolni kellett a szülői érzékenységgel, ha – mondjuk – a szereposztásnál a vincellér vagy erdész lánya helyett az igáskocsis vagy béres gyereke került előnybe. A demokrácia még nem hatolt le a puszták népének mélyebb rétegeibe.

Én inkább csak a „dramaturg” szerepére szorítkoztam. Részt vettem a próbákon, s ha kellett, beálltam statisztának a „tömegjelenetek”-nél, mint pl. amikor a siratóasztalok közé guggolva ríttam velük én is, hogy növeljem a hatást. A fekete kendőt Anna kötötte a fejemre. Ahogy rákaptak az izére, úgy bontakozott ki az alkalmi színészek tehetsége, nőtt az önbizalmuk. Lúdas Matyi szerepét a kispusztai Jóska játszotta. A szünetben odajött hozzám, és közölte, hogy nem áll rá a szája, hogy – a szöveggönyv szerint – „Szabadság”-gal köszöntgessen, mivel ő nem kommunista. (A köszöntést, melyet rendszerint a fellökött ököl lendülete kísért, a kommunisták honosították meg.) A társulat tagjai megegyeztek Jóskával, s a „Szabadság”-ot a régi „Jó napot”, „Adjon isten” és más zamatosabb üdvözlésekkel helyettesítettük.

Az előadást kézzel írott meghívókkal reklámoztuk, szállt a híre szájról szájra. Sokan jöttek a környező falvakból, nagy sikere volt. A következő hét végén kétszer játszottuk. A szereplők felbátorodtak, és improvizációval, somogyias tájszólással fűszerezték beszédüket. „Érdemes volt ide *gyünni*” – állapították meg a nézők. A „szezon”-t tánccmullalással zártuk.

Ezekre a szép hetekre gondolva kértem Waltert, hogy tartson előadásokat együttesünk tagjainak és barátainak. A közeli intézőlakban volt egy nagyobb szoba, melyet kukoricafosztásra, közösségi megbeszélésekre használtak, kályha is állt benne. Walter szívesen vállalkozott a feladatra, s már első este megnyerte a fiatalok szívét. Az időszámításról beszélt, s ezzel kapcsolatban a napról, a holdról és a csillagokról, melyek oly közelinek tűnve ragyogtak felettünk, amikor kiléptünk a téli éjszakába.

Máskor a ruházkodásról esett szó, s a fonás, szövés technikájának kialakulásáról. Erről a lányok is tudtak valamit, anyjuk, nagyanyjuk révén. Walter mint textilmérnök, már akkor a textíliák és a szövés történetével foglalkozott. Később világszerte ismert szakértője lett a technika történetének.

Tanultunk, művelődtünk, s az estéket énekléssel zártuk. Walter szorgosan jegyezte a számára ismeretlen népdalok szövegét, én meg a dallamokat.

Mindenképpen jól szórakoztunk, s Walter is meghízott, de eljött az ideje, hogy visszaterjen Budapestre.

Hamarosan követtem őt én is. Azután, hogy legidősebb bátyám is hazajött, már nem volt szükség rám a gazdaságban, anyám sem maradt egyedül.

2

A Bajza utcában vettem ki albérleti szobát egy özvegyasszonynál. Egyedül élt, nem volt senkije. Férjét, rokonait elvesztette a holokausztban, ő maga a gettóból szabadulva tért vissza otthonába. Ajtaját s a kulcslyukat ronggyal tömködve szigetelte, hogy vélt üldözői a mérges gázt szobájába be ne fújhassák. Allandóan szellőztetett, a legnagyobb hidegben is, nehogy a füst megrekedjen valamely zugban. Ablakaink a szemben lévő üres telken át a szomszédos utca bérházának hátsó falára nyíltak. Éjszaka hol az egyik, hol a másik fürdőszoba- vagy klozetablakban gyúlt a villany a különböző emeleteken lakók szükségletei szerint. Háziasszonyom az ugráló fényeket a gázosítók munkáját irányító jeladásnak tekintette, s lehúzta a rolót. Az utca zaja s a csikorogva beforduló villamos csilingelése azonban így is felhallatszott, a mindennapi élet e józanító hangjai időnként elfeledtették az asszony rettegését, s ilyenkor kis kendővel letakart süteményestállal vagy más ízes falattal kopogtatott be hozzám. Fekete ruhában járt mindig.

Szobámat azokkal a bútorokkal rendeztem be, melyeket barátom, Bartók János lakására vittem azután, hogy Andrassy úti lakásunkat bombatalálat érte. Walter gyakran látogatott. Elhatároztuk, hogy a Theophrastost fordító és megtoldó La Bruyère nyomán megírjuk a magunk *Les Caractères*-jeit, az újonnan feltűnő figurákról mintázva őket. Karcolatainkat felolvastuk egymásnak, igazítottunk rajtuk, kaján várakozással, mit szólnak majd hozzá barátaink – mivel őket is kifiguráztuk –, akikkel most már a Svábhegyen, Devecseri Gábor és szépséges felesége, Klári villájában szoktunk találkozni. Ezeknek az összejöveleteknek a fénypontja a kert pázsitján vagy esős időben a házban előadott Epepe-színművek voltak. A műfaj Cini agyában született, amikor még a háború előtti összejöveletek egyikén, költő-zseni barátai szárnyaló rímeivel verse nyerve elszavolta korszakalkotó költeményét, melynek sorait az ismétlődő *ep* szótag dinamikus változatainak ritmikája lüktette. Elementáris hatású előadása lenyűgözte társait, akik maguk is alkotók lévén, az új stílus kibontakozását a dramatizálásban látták. Így jött létre az *Epepe*-dráma, melynek nyelvezete a két betű halandzsájával mindent ki tudott fejezni. A szerző-szereplők játékában a frissiben kitalált cselekmény úgy bontakozott ki, mint a gyorsított felvételeken a növények levelei, virágai. A magunkat és világunkat csúfoló komédiák senkit és semmit nem kíméltek, de nem is bántottak: a háború végét követő évek életöröme (abszurditása?) nyilvánult meg bennük.

Az *Epepe* sikere láttán Theophrastos valahogy a háttérbe került, Walter sem foglalkozott többé vele. Neki már volt állása a nagy textilgyárban, de nekem csak két-három napi elfoglaltságom a Bajza utcában székelő Zeneművészek Szövetségénél. A világot

járt, nagy műveltségű főtitkár, Enyedi György mellett lábatlankodtam mint titkár, kevés fizetéssel. A beinduló zenei élet adminisztrációs és személyes problémáival foglalkoztunk, külföldi kapcsolatok helyreállításával és kiépítésével. Legemlékezetesebb tevékenységem az akkor még Magyarországon alig ismert francia zeneszerző, Olivier Messiaen látogatásának a megszervezése volt.

A győztes hatalmak egymással versengve küldték kultúrájuk képviselőit hazánkba. Zenei vonalon az angolok Michael Tippett zeneszerzőt (kinek daljátékában Déry Sári is fellépett), az amerikaiak Leonard Bernsteint (aki a *Rhapsody in Blue*-t vezényelte a zongora mellől), az oroszok Emil Gilels zongoraművészt, a franciák meg Olivier Messiaent. Messiaen volt a Debussyt, Ravelt követő nemzedék legkiemelkedőbb zeneszerzője. Új hangzatokkal, ritmikával, madarak füttyét idéző fordulataival egyéni stílust teremtett. Muzsikája hazánkban úgyszólván ismeretlen volt. Vonaton érkezett későbbi feleségével, Yvonne Loriod zongoraművésszel. A gondjukat viselő Alliance Française a Sacre Coeur-i apácák rendházában szállásolta el őket, ahol két frissen hangolt zongora várt rájuk a leánygimnáziumban.

Messiaen zenei nyelvezetének különössége új távlatokat nyitott korunk zenéjében. A háború borzalmai után kinyilatkoztatásként hangzott a német hadifogságban írott *Kvartett az idők végezetére* című kamaraműve, melyet a Nemzeti Múzeum előcsarnokában adtak elő. Zenéjéből Szent Ferenc szelleme s az a fajta erkölcsi erő sugárzott, ami Bartók Béláéból, akinek 1945-ben bekövetkezett halála mindnyájunkat megrendített.

A látogatás másik fénypontja a Zeneakadémia tantermében adott előadások voltak. Debussy *Pelléas et Mélisande* című operáját elemezte Messiaen két egymást követő nap délutánján. Tanárok, zeneszerzők, tanítványok hallgatták, hogyan bontogatja az opera muzsikájának szerteágazó szálait francia művésztársuk. (Alig egy évvel később nagyjából ugyanazok a művészek ülték körül a hivatalos szovjet esztétákat, akik a szocialista realizmus zenei kívánalmait magyarázták. Ezután nemcsak Messiaennak és az új távlatoknak, de Bartóknak is befellegzett Magyarországon – egy időre.)

Messiaenék a Keleti pályaudvarról indultak vissza Franciaországba. Szomorú szívvel búcsúztam tőlük az Orient expressz hálókocsijában. Sydneyben láttam viszont őket 1988-ban, amikor is a nyolcvanéves Mester pontosan emlékezett minden egyes műsorszámára Budapesten.

3

Mivel fizetésemből nem tudtam megélni, másik állást kerestem. Így jutottam a Szikra Könyvkiadó és Nyomda szerkesztőségébe. Szükségük volt valakire, aki szórványos zenei kiadványaikat gondozza. Munkám két-három napi elfoglaltságot jelentett, össze tudtam egyeztetni a Szövetségnél végzett munkámmal: álláshalmozó lettem.

Zsebkönyvtár alakú népdalfüzeteket, énekkari műveket készítettem „sajtó alá”. Zeneszerzőkkel, kottametszőkkel, illusztrátorokkal kellett beszélnem, lakásukban, műhelyükben felkeresnem őket, s így az irodában kevés időt töltöttem. A munka új volt számomra, de hamar megtanultam, mert kollégáim szívesen segítettek. Szobámat egy puffók arcú, lelkes természetű írnnokkal osztottam meg, kinek több foga hiányzott, fejét is valahogy furcsán tartotta. A régi rezsimben illegális kommunista volt, többször lebukott, püfölték a nyomozók. A felszabadulás után földosztó brigáddal járta az országot, cövekelte a földeket. Vidáman csevegett minderről, miközben tanított, hogyan kell kalkulálnom, s vitt le a nyomdába, hogy lássam, miből lesz a cserebogár. Csöpp keserű-

ség nem volt benne a méltatlan bánásmód miatt, amelyben részesült. Úgy érezte, megírta, mert most kinyílt a paradicsom kapuja.

Minden jóakarata ellenére ő billentette a mérleg nyelvét, amikor elhatároztam, hogy kilépek a pártból, mely rövid ideig sorolhatott tagjai közé.

Még félállástalan helyzetemben ismeretlen házaspár keresett fel lakásomon. Házról házra jártak, hogy a kommunista pártot propagálják, új tagokat verbuváljanak. Jól öltözött, polgári modorú emberek voltak, valószínűleg frissen sült párttagok maguk is. Előadták, hogy választás lesz, s ahhoz, hogy a nemrég meghirdetett hároméves terv megvalósuljon, erős pártra van szükség. (Az előző, 1945-ben tartott választáson a kommunista párt a szavazatoknak csak 17%-át kapta.) A párt büszkesége, a gazdasági miniszter a hároméves tervvel bizonygatta, hogy nincs szükség amerikai segítségre, az ún. Marshall-tervre, mely a háborúban elgyengült nyugati nemzeteket segítette talpra állni. A Gerő-terv az életszínvonal háború előtti mértékűre emelésével kecsegtetett, sok milliárd forint beruházással, amit a burzsoázia gazdasági megterhelésével finanszíroznak majd. (Hogy ez államosítást, beszolgáltatást jelent, s a polgári és paraszti társadalom felszámolását is – azt csak a hozzáértőbb, tapasztalt emberek tudták.) Tetszett a terv, aláírtam a belépési nyilatkozatot.

Az új demokráciában minden oldalról jött a nyomás a hovatarozás kinyilvánítására. Szívemhez legközelebb a parasztpárt állt. Ott csoportosultak kedvenc fróim, s programjuk is tetszett: kisbirtokok, szövetkezetek, dunai föderáció, demokrácia. Bartók Jánossal elmentünk a párt székházába, s elbeszélgettünk a titkárral, János barátjával. Valami olyasfélét mondott: „*majd meglássuk, mint válik el a pelyva a magtól*”. Gondolkozhattam, a pártjára érti-e ezt vagy énám. S egyelőre nem határoztam. S mivel több barátom a kommunista pártba lépett, vagy már tagja volt az illegális időkben, úgy véltem, ott jó társaságban leszek.

A választást követő hétfő reggelén anygalképű irodatársam repesve számolt be arról, hogyan száguldoztak községről községre zászlókat lobogtatva, a kommunista párt teherautóin, markukban a kék cédulákkal, hogy többszörös voksaikkal a pártjuk szavazatszámait dagasszák. Elbeszélése szöveget ütött a fejembe. Éjszaka, álmomból riadva döbbsentem rá, hogy valami nincs rendjén, s áruló leszek, ha a pártban maradok – nem tartozom közéjük. Néhány heti rágódás után rövid levelet írtam főnökömhöz, a Szikra igazgatójához, s tudattam vele, hogy kilépek a pártból. Dupla rumos teát reggeliztem, úgy indultam munkába.

4

A jénai üvegből készült teáskészletet s hozzá a jamaikai rumot újdonsült barátnőmtől, Kovács Pannitól kaptam ajándékba. A teásedényt körbefutó színes karikák díszítették, s mikor az asztalon állt, szinte betöltötte az egész szobát. Walter még régebből ismerte Pannit, aki nemrég vált el férjétől, s egyedül élt két éves kislányával, Ancsival Koháry utcai lakásában. Az időtt éppen Spengler *A nyugat alkonya* című művét olvasta, s megkérte WALTERT, hogy magyarázza el neki a mű főbb tételeit. Walter szívét még mindig felesége és gyermeke halála fájditotta, vigasztalan volt. – Szívesen magyarázom Spenglert – mondta –, ha cserébe bemutatsz egy barátnődnek. – Jó – válaszolta Panni –, de akkor ráadásul te is ismertess meg barátaid közül valakivel, társaságra vágyom. – Meglesz – zárta le az alkut Walter –, de előbb az én párom legyen meg.

Panni a rangos Grill könyvkereskedésben dolgozott, a Dorottya utcában, ahol a pesti intellektuelek (most már „értelmiségi”-ek) legjobbjai köszöntgették egymást, miközben a háborús szűk esztendőik után megjelent új kiadványokat lapozgatták. Kollégája, Vera, a tulajdonos szeretője, nem volt boldog. Nála jóval idősebb s méghozzá nős barátja szeszélyes, zsarnoki természetétől vezetve, szadista hajlamait élte ki a kapcsolatban, melyből Vera menekülni próbált. Walter épp jókor jött kapóra. Hamar összebarátkozott Verával, és Spengler sem járt rosszul. Hármásban szálazták a borúlátó bölcs gondolatait a közeli Gerbeaud cukrászdában vagy Panni lakásán. Már csak a ráadás hiányzott.

Walter ötlete volt, hogy május elsején ruccanjunk ki az Angolparkba. Megbeszéltük, hogy tőlem indulunk. A pianínónál ültem, amikor szólt a csengő. Háziasszonyom meglepő fürgeséggel nyitott ajtót Walternek, aki Verát és apró termetű, élénk szemjársú barátnőjét terelgette maga előtt. Kávét főztem a lombikos kávéfőzőn, megittuk, s már is indultunk. A Bajza utcai megállónál szálltunk a földalattira.

A parkot ellepő ünnepi tömegbe vegyülve bódéről bódéra jártunk, míg megállapodtunk a céllövőstandnál, ahol könnyedén buktattam a futószalagon felvonuló kacsákat, nyulakat, nyertük a díjakat. A szellemvasútnál előrementem új ismerősömmel, de mire megjártuk az alvilágot, a kijáratnál nem találtuk Walteréket. Egy ideig úgy tettünk, mintha keresnénk őket, majd azt ajánlottam, hogy vacsorázzunk a Gundelnél (hátha oda jönnek ők is). A kerti étterem még a régi Gundel volt, elegáns, jó és drága. Utoljára Emil Gilels koncertjén jártam ott – Beethoven szonátáit zongorázta az étteremben. A hangverseny után tálalt büfének majdnem olyan nagy sikere volt, mint a művész játékának. Panni süldő lány korabeli vasárnapi ebédekre emlékezett apjával és barátaival, a pincérek sürgés-forgására az „igazgató úr” körül.

A vacsorát Újházy-tyúklevessel kezdtük. Ezt valahogy Krúdy-olvasmányaim révén tartottam kötelezőnek, Panni is kedvelte. Szorgosan kanalazta az aranyszínű levet a finomra vágott metélttel – kérdezgettem, beszélgettünk. Mikor fizetésre került a sor, döbbsentem rá, hogy nincs elég pénz nálam. Zavaromat gáláns mozdulattal hessentette el vacsoratársam – elővette a bugyellárisát, s fizetett. Később elmondta, hogy Amerikában nevelkedett édesanyja arra tanította, hogy mindig legyen nála pénz, ha randevúra megy. Tanácsa ezúttal jól bevált, s a főpincér szemrebbenés nélkül vette tudomásul a gavalléros szerepcserét. Hálából csésze teára hívtam Pannit; együtt szálltunk le a Bajza utcánál.

Az „ügynökök” már elkezdték működésüket, mire lakásomba értünk – lehúztam a rolót. Vendégem körülnézett, nem ült le. Megkérdeztem, mi zavarja. Magáztam, hiszen még alig ismertük egymást, s különben is a tegezésre nehezen állt rá a szám – anyám, húgom mindig is magáztak, én is őket.

– Olyan ismerősek ezek a bútorok – mondta, s körbejárta az ágyamat, mely az akkoriban divatos rekamié volt, „nappal dívány, éjjel ágy”. Én csak ágynak használtam, nem raktam el az ágyneműt nappal.

– Hiszen ebben aludtam Jánoséknál – kiáltott fel, s mutatta a repedést, karcolást, amiről ráismert. – Hogyan került *az az ágy* ide?

Kérdőn néztünk egymásra, szinte gyanakodva: miféle újabb trükköt játszik velünk az élet, mely a háborús években annyi váratlan fordulattal, koincideneciával lepett meg mindnyájunkat.

– Kérdezze inkább, hogyan került *oda* – válaszoltam hűvösen, s elmondtam, miért bíztam bútoraimat barátomra annak idején.

Kiderült, hogy János felesége, Gabi, Panni osztálytársa és legjobb barátnője volt, s náluk bújt a nyilas időkben.

– Jánost az utcán kapták el az oroszok, azután, hogy engem látogatott az ostrom után – mondtam. – Hadifogolyának vitték, holott sosem volt katona. Röstellem magam emiatt.

– Rövidesen hazajön – vigasztalt Panni –, már jött értesítés.

– Akkor hát egymást váltogattuk ebben az ágyban – tréfálkoztam –, mert azon a nyáron időnként én is Jánoséknál aludtam. Ebben az ágyban ébredtem a madarak csicseregésére reggelente.

– Én is – válaszolta vendégem – jókat aludtam benne, bár féltem, razziától, bombázástól.

A víz felforrt a villanyfőzőn, levettem az edényt.

– Vajon milyen lehet benne együtt? – tettem fel a kérdést, inkább az ágynak, mint Panninak. Pezsgett minden porcikám, kívánta a választ. Melléje ültem, átkaroltam. Rám nézett, nem felelt, de amikor megcsókoltam, visszacsókolt. Lépésnyire voltunk az ágytól. Ráborultunk, mit sem törődve a redőnyön át ránk vetülő titkos fényjelekkel.

Közös szállásadónkat, Bartók Jánost a Zeneakadémiáról ismertem. Félsg, majd-hogy katatonikus testtartású, botladozó járású ember volt, nálam valamivel idősebb. Zenetudósna készült, és népdalgyűjtéssel foglalkozott, akár világhírű nagybátyja. A Pest környéki falvakban tett kirándulásainkon tőle lestem a fonográf kezelésének csínját-bínját. Lompos ruhákban járt, elhanyagolta a külsejét, de amikor megnősült, többet adott magára, merevségéből is engedett. Rózsadombi lakásukon festők, falukutatók találkoztak, és szövetkeztek *Magyar Közösség* néven (ha jól emlékszem), hogy rendezvényekkel, kiállításokkal a németbarát politikai irányzatot ellensúlyozzák. Az Oktogon téri kávéház emeletén találkoztak – jártam közējük –, de Pannival ott nem találkoztam, Gabival való kapcsolatáról nem tudtam.

5

Az igazgató rezzenetlen arccal olvasta leveletem, de a szeme villant, mikor rám tekintett. Jó fél percig nézegettük egymást. Fakó képű ember volt, kinek érdektelen regényeit senki nem olvasta. – Meggondoltad, mit cselekszel? – kérdezte. – Igen – válaszoltam megkönnyebbülve, hogy a nehezén túlestem. Pedig hát senkivel nem beszéltem meg elhatározásomat (akkor sem, amikor beléptem), csak magamban forgattam az érveket, de ezek nélkül is *tudtam*, hogy a rossz ízű gombócot ki kell köpnöm. Most, hogy ez megtörtént, önbizalmam visszatért (a rum hatása sem múlt még el), s mintha nem is rólam lenne szó, figyeltem, mi a reakció. Főnököm méltányosan viselkedett. Megjegyzés nélkül tette vissza leveletem a borítékba, mondván, hogy tartalmát tudatni fogja a pártbizottsággal. Jó szerencsét kívánt, s eleresztett. Titkárnője röviddel utána elkapott a folyosón – már tudta, mi volt a levélben. Sovány, magas, fekete hajú lány volt, nem a legfiatalabb. Találkoztunk néha munka után, barátkoztunk. Neki akartam először elmondani, mire készülök, de sosem nyílt rá alkalom, mert mindig sietett haza beteg édesanyjához, akivel a Mária Valéria-telepen lakott. – Miért? – kérdezte tágra nyílt szemmel. – Nem akarok semmiféle párthoz tartozni – válaszoltam, s bementem a szobámba, mit sem gondolva arra, mi lehet (ki)lépésem következménye. Csak akkor szólalt meg a vészcsengő, amikor Tardos Béla barátomnak elmondtam, mi történt. Ó aján-

lott be a céghez. Kodály-tanítvány volt, komponált, munkáskórust vezetett, kedvelte a dzsesszenét, bohém társaságot, evést-ivást. – Nem jól tetted, ki fognak rúgni – figyelmeztetett –, a Szikra a párt vállalata. – Magad alatt vágod a fát – tette hozzá komoran, s ebben megegyeztünk, bár én úgy értettem, hogy akkor vágom a fát magam alatt, ha *nem* lépek ki. – No de se baj – vidult fel az arca –, majd én beszélek X.-szel, vegye semmibe a leveledet. – Bevallom, megszeppentem. Béla régi mozgalmi ember volt, ismerete a dörgést. Ráhagytam, amit mondott, úgymint megfélelkezik róla – gondoltam.

Néhány nap múlva újból találkoztunk. Beszélt a főnökömmel, aki ezt válaszolta: „*A Párt nem átjáróház*” – mondta Béla, s jól hátba vágott. Jót neveltünk mindketten.

Nagy kő esett le a szívemről. Főnököm válasza felmentett attól, hogy szembenézek saját gyávaságommal. Mintha a szabadságomat adta volna vissza. Szeme villanása is talán ezt előlegezte.

Este elmondtam a történeteket Panninak. Örült, mert ő már tudta, *milyenek ezek* – mondta. Volt férjét, K.-t ellenállási tevékenysége jutalmául a rendőrségi osztály vezetőjének nevezte ki a debreceni kormány. Panni önkéntelenül lett tanúja „a hatalom túlkapásainak”. A felszabadulást követő eufória buborékja oszlott el a lelkében, amikor férje és társai arcán megpillantotta az erőszak torz vonásait. Volt tapasztalata. 1944-ben a Gestapo pribékjeivel szembesült, amikor elment hadiszállásukra, a svábhegyi Majestic Szállóba, ahol K.-t vallatták. Jól beszélt németül, s érvelt a tisztekkel. K.-t másnap kiengedték. Mindketten a földalatti mozgalom egyik sejtjének voltak tagjai, minden lépésük veszéllyel járt. Gyakran váltottak lakást, röpcédulákat nyomtattak, terjesztettek, üldözötteket mentettek, s egymást: Pannit a sárga csillag viselésétől K. őt meg a németektől Panni.

Cégem javára legyen mondva, nem rúgtak ki. Zavartalanul folytattam munkámat (egyelőre). Új szobatársam, Réz Ádám tekintetéből, ahogy olykor kutatólag pillantott rám, azt véltem kiolvasni, hogy pedzi, miről van szó, s talán még drukkol is nekem. Vörös hajával, rózsás arcszínével, okosan ragyogó zöld szemével mintha Evelyn Waugh egyik regényéből lépett volna ki. Szellemessége üdítően hatott rám, és enyhítette szorongásomat. Akkoriban jelentek meg Thomas Mann *Doktor Faustus*ának, Sartre s más nyugati írók regényeinek fordításai, ezekről beszélgettünk. Furcsa módon éppen a kommunistaszimpatizáns Sartre egzisztencialista filozófiájában véltem megtalálni belső szabadságigényem megerősítését.

A népdalfüzetek s más zenei kiadványaink különösen jól sikerültek. Szép küllemüket a hangjegymetszőknek és az illusztráló művészeknek, Szántó Piroskának köszönhették. Ketten voltak a metszők: apa és fia. Vastag lencsés szemüveget viselve hajoltak a réztábla fölé, melyre acélíróval vésték a kottafejeket, szárnyaló legató ívetek, a ritmika és dinamika jeleit. Figyeltem, hogyan dolgoznak – remekmű lett mindegyik lemez. Alacsony, földszintes házban laktak a Víg utcában. Utcájuk és a vele párhuzamos Conti utca a város vörös lámpás negyede volt, ahol nappal sem szünetelt a munka. Hetenként látogattam a kottametszőket, a nők már ismertek, üdvözöltek.

A remekbe metszett hangjegyeket Szántó Piroska vidám rajzai keltették életre, s az énekesnek csak a hangját kellett hozzájuk adnia, hogy dallá kerekítse őket. A festőnő a Szent István körúton lakott társával, a költővel. Mikor végeztünk az illusztrációkkal, a köréje kitergetett kukoricás festményeit nézegettem. A fonnyadt levelű, száradó kórókat ábrázoló képek melankóliája jólesően ellenpontozta az akkori tülekedős és zavaros idők hangulatát. Szántó Piroska igen emberi hangon beszélgetett velem, s lelkileg felfrissülve léptem ki műterméből az utcára.

Laci bátyám a zágrábi követségen dolgozott a háború utolsó évében. A bécsi konzulátuson esett orosz fogságba. Magyar származású szovjet vizsgálótiszt elé került, akinek rokonai éltek Budapesten. Laci vállalta, hogy Napóleon-aranyakat fizet nekik, ha a tisztt kiengedi: így jutott haza. Visszavették a külügyminisztériumba, ahol a nemzetközi kódok gondozója lett, s ott is lakott a hivatal egyik félreeső szobájában. A minisztérium portása régebben nagybátyám alkalmazottja volt, gyerekkorunk óta ismertük – náluk kosztolt. Ha meglátogattam bátyámat, nem a közös nevünkön jelentkeztem a portán, hanem anyám családnevén. Nevemet 1942-ben változtattam meg, s ettől fogva a Szógyény nevet használtam kivándorlásomig. Anyai ágon nem volt fiú utód, kihalt a család – ezt mondtam indokul, de valójában a magam „más”-ságát s talán ellenkezésemet is azzal, amit magam körül láttam a világban, így akartam kimutatni. Mai nyelven szólva: identitásomat kerestem. Nem csoda, hogy a tágabb családi kör fejcsóválva könnyvelte el önértelmezésemnek ezt a megnyilvánulását. De rossz szót tőlük sosem kaptam – hagyták, hogy csináljam a magam dolgát. Névváltoztatásom bizonyos előnyökkel járt a felforgatott világban. Rokonaimon, barátaimon kívül senki sem ismert. Mégis, a képzeletbeli viasztábláról, a *tabula rasaról* nem lehet egy mozdulattal letörölni, ami fogantatásunk pillanatától kezdve ráíródott; erre hamar rájöttem. Ezért is éreztem magam kényelmetlenül „elvtársak” között; úgy éreztem, kettős életet élek, vagy legalábbis, hogy inkognitóban járok.

Soha nem éreztem magam így Szervánszky Endre zeneszerző társaságában. Barátomnak még nem mondhattam, de kölcsönös bizalom fejlődött ki közöttünk. Tusakodó természetű ember volt, állandóan forrongott benne valami. Zenéjét is ez a nyugtalanság, lázas keresés jellemezte. A kommunizmusba vetett hitét (párttag volt az illegális idők óta) próbálta összeegyeztetni vallásosságával és a Mária-kultusszal. Komolyan hitte, hogy ez lehetséges.

A Zeneművészek Szövetsége részéről a párt kulturális osztályával is tartottam a kapcsolatot. Ennek titkára, Antalné – jeles zongoristánk rokona – rokonszenvezett a muzsikuskok problémáival, és ahol lehetett, segített a zenei élet felvirágoztatásában. A párt Akadémia utcai székházában volt a hivatala, s az egyik értekezleten Szervánszky is részt vett. Nem emlékszem, miről volt szó, de Bandi hevesen ellenezte. Együtt távoztunk az épületből, melynek kapuját egyenruhás ávosok őrizték. Bandi füstölögve lépdelt mellettem kissé kacszázó, de erőteljes léptekkel. Még ki akarta önteni, ami feltorlódott benne. Én szorgalmasan hallgattam, s közben vigyáztam, hogy a Szabadság tér irányában haladjunk, ahol akkoriban a külügyminisztérium épülete állott. Odaérve megkérdeztem, nem bánja-e, ha néhány percre megszakítjuk a beszélgetést, mert fel kell mennem bátyámhoz, tartson velem ő is. Akkor már éppen Rajk Lászlót emlegette, s reményét, hogy Rajk s a köréje gyülekező párttagok befolyása majd ellensúlyozza a moszkovita vezetők elidegenítést keltő politikáját. Nem jön fel, mondta, de megvár a szabad levegőn.

Lacihoz pénzért mentem. A meghagyott földek egy része erdőség volt, amit kivágtunk. A fát egy szlovákiai fakereskedő, Tuka, a volt szlovák államelnök szélhámos unokaöccse vette meg, Napóleon-aranyakkal fizetett. Később kölcsönként néhányat belőlük, de vissza sohasem fizette. Az érméket bátyám a rejtjeleket őrző széfben tartotta. Miután „feltankoltam” (a rám eső részből), siettem vissza Szervánszkyhoz. A virágágyat kerítő kőfalon ült gondolataiba mélyedve. Talán legújabb művét komponálta, melyet a lelkében dúló ellentétek heve táplált. Bartóki ihletésű, avantgárd, dodekafóniával

kísérletező zenéket írt. Nem telt el sok idő, hogy megtudjuk: a szovjet ideológia pontosan ezeket az irányzatokat ítélte el s bélyegezte „formalistá”-nak (mint a nácik „degenerált”-nak ugyanazt). Felvilágosításunkra a Szovjet–Magyar Baráti Társaság gyűlésén került sor. A Szovjet Zeneszerzők Szövetségének három kiküldöttje ismertette (rágta fülünkbe tolmács útján) a hivatalos nézetet, amit Zsdanov, a Bolsevik Párt Központi Bizottságának italkedvelő titkára agyalt ki. Az ő tana állította szembe a nemzeti vonásokkal ékeskedő „szocialista realizmus” művészetét a „kozmozopolita”, „formalista” művészek tévelygéseivel. Zsdanov nemcsak a művészetet osztotta kétfelé, de a világot is: a demokrácia és az imperializmus táborára. Az előbbi élén a Szovjetunió állt, az utóbbit Amerika képviselte. (Ugyanezt tette egyébként Truman államelnök is a maga doktrínájával, csak fordítva – miszerint a demokráciát Amerika védte a Szovjetunió terjeszkedésre törő önkényuralmi rendszere ellen.) Minél mélyebbre hatoltak az orosz hírnökök a zsdanovi tanok fejtegetésében, annál komorabbá vált az egybegyűlt muzsikuskok és kritikusok arca. Vészjósló sejtelem járta át a lelküket a bornírt esztétika hallatára. Közöttük ült Endre is. Arcára pillantva azt hittem, kirobban, amikor a szovjet kollégák Csajkovszkij muzsikáját hozták fel példaképpül.

– *Útszéli zene* – sziszegte, mikor kiléptünk a házból, s felindultságában leült a járda szélére. Szinte demonstrálva szavai súlyát. Talán nem is annyira az ártatlan Csajkovszkij miatt hördült föl, hanem attól való rémületében, hogy milyen jövő vár a magyar zenére (s az országra) az orosz uralomban.

Egyelőre azonban úgy tűnt, nem vezett el minden. Az optimisták még bíztak abban, hogy Magyarországon másképp lesz, mint a Szovjetunióban, s hogy olyan élet- és államforma fog kialakulni, melyben mindenki jól érezheti magát. A kommunisták sem siettek, hogy ezt az illúziót eloszlassák; úgy tettek, mintha ők is a demokrácia szabályait követnék. Ez az állapot azonban nem tartott sokáig. Sztálin pörölye halomra döntötte a remények légvárait, s a magyarországi pártnak be kellett bizonyítania, hogyan lehet a többségből kisebbséget csinálni. A „szalámitaktika” alkalmazásával belülről bomlasztották s morzsolták fel a koalíció és az ellenzék pártjait, szeletelték a demokrácia szalámiját, míg csak a csonkja maradt Sztálin henteslegényének, Rákosi Mátyásnak a kezében. Másik mancsában a kést tartotta.

„Évés közben jön meg az étvágy” – szól a mondás, s a szalámizást hamarosan követte az egyházak s a belső ellenzék felszámolása: Mindszenty pere, majd Rajké. A Szikránál megszüntették a zenei kiadványokat, s engem menesztettek. Lakást változtatam, a Pasaréti útra költöztem. Új (szintén özvegy) háziasszonyom fia emigrált, s egy amerikai tábornok sofőrje lett Olaszországban. Bátyám is elhagyta az országot. Futárként utazott Ankarába, mikor híre jött, hogy a többséget képviselő kisczardapárt vezetője, Nagy Ferenc miniszterelnök lemondott. Svájcban tartózkodott, de nem tért haza, mert szabadságát és életét féltette. A hír hallatára a határállomásról hívta vissza bátyámat a követ, s azt tanácsolta, ne menjen vissza. Laci Rómába utazott, és papi hivatását követő kollégája meghívására a szeminárium cellájában talált menedéket. Rövidesen az IRO (International Refugee Organization) alkalmazta.

Nem sokáig voltam állás nélkül én sem. Mikor zeneakadémiai kollégám s a svábhegyi Epepe-kör háziasszonya, Huszár Klári meghallotta, hogy nincs munkám (bár a Zene-művészek Szövetsége továbbra is alkalmazott), azt ajánlotta, hogy a Rádiónál keressek

állást. Ő akkor már az oktatási osztályon dolgozott, majd beajánl. Pályázatomban sikerrel járt, felvettek. Legalul kezdtem, „forgató” lettem. A lemezekről játszott zenei és a prózai műsorokat a forgatók kezelték az erre a célra berendezett stúdióban. A több lemezre kiterjedő művek (az LP korszak előtt) folyamatosságát, a sima átmenetet úgy értük el, hogy a kapcsoló pöcköt abban a pillanatban billentettük el, amikor a két különböző korongon forgó lemezek záró, ill. kezdő hangjait megszólaltató barázdák egybehangzottak. A forgató büszkesége volt ez a precizitást igénylő pillanat, és volt, aki olyan lendülettel pöccentett, mint a virtuóz zongorista, amikor a kezét emeli a magasba egy-egy zengzetes akkord leütése után.

A forgatók válogatták és pergették a hangjátékokat aláfestő és kísérő zenei és zajlemezeket is. Utóbbiak nagyobb részét a BBC ajándékozta a Rádióknak. Ezekről s a zenés lemezekről kevertük és tekertük a rádiójátékok és más produkciók aláfestéséhez szükséges mixtúrát. A felhasznált részeket viaszceruzával jelöltük, akár csak azokon az interjúkat, riportokat tartalmazó viaszlemezeken, melyek a napi híreket színezték. Ezért a hírek beolvasása is a forgatóstúdióban történt.

A hercegprímás perének tárgyalását szintén viaszlemezen rögzítette a Rádió technikai osztálya. (Még nem volt magnetofon.) Én voltam szolgálatban az esti híreknél. A bemondó épp a torkát köszörülte, amikor kinyílt az ajtó, s az újonnan kinevezett kommunista párttitkár lépett be az ügyelővel. Egyenest hozzám fordult, s kezembe nyomta az aznapi tárgyalásról készült átiratot, amelyben néhány sort piros ceruzával kitörölt. Kérte, hogy ezeket a sorokat hagyjam ki a lemezen is. Nem volt idő gondolkodásra, megkerestem a helyet, s a viaszceruzával bejelöltem a kihagyandó szakaszokat a bíboros vallomásából. Amikor lejátszásra került a sor, a pöck billentésével hamisítottam meg a felvételt. A párttitkár kezét rázott velem, s elégedetten távozott. Másnap a feltűnően csinos, szőke bemondónőnk sírva fakadt, amikor a Mindszenty-per riportját adták a kezébe. A régi gárdából itt maradt idősebb kolléganője ugrott be a helyébe, nem lett botrány.

Simon – a fiatal párttitkár – ismerősként szól hozzám. Vasmunkás volt, s a háború után petróleumkályhákat javított és árult a Népszínház utcai ház udvari helyiségében. A Gát József vezette Vándor Kórusban énekelt, onnan ismertem, s mivel kályhára volt szükségem, tőle vásároltam. Máskor is benéztem Simon jól fűtött műhelyébe beszélgetésre, útban a Víg utcai kottametszőkhöz. Említette, hogy politikai tanfolyamra jár szabad óráiban. Nyáron becsukott a bolt, és Simont akkor láttam viszont, amikor kinevezése után végigjárta a stúdiókat, hogy bemutatkozzon. – Szervusz – szaladt ki a száján, amikor meglátott. Mindkettőn meglepődtünk, s rögtön fölment az ázsíom (vagy le) a kollégáim között. Találgatták, mi lesz a szerepe az új fiúnak, aki már az első napokban demonstrálta, hogy nem statisztának tették a Rádióhoz.

Amikor odakerültem, a régi szakemberek és a különböző nyomásra kinevezett új adminisztrátorok, osztályvezetők békés együttműködését még csak a felszínen zavarták a politika fondorlatai. A mi osztályunk főnöke, Feszler Tóni bácsi, nyugalmazott huszártiszt volt, aki a bemondók, forgatók és technikusok seregének barátságos tónusú vezényletével biztosította az adások olajozott menetét. A bemondók csapata is különös vegyülete volt a réginek és újnak. A választékos, polgári hanglejtést pesti szleng vagy vidékies színezetű kiejtés váltogatta. A változatosságot még az is cifrázta, hogy a késő éjjeli és hajnali adásokon a forgatók helyettesítették a bemondókat. Időt, időjárást konferáltunk, s gyakran a zenés műsort is magunk válogattuk. Akkoriban nagy sláger volt Edith Piaf *La vie en rose* című dala, s Anna napján ezzel kezdtem a reggeli mű-

sort, hogy Pannit felköszöntsem. Vekkerrel ébresztette magát, hogy meghallgassa. Kollégáimnak is tetszett a dal, s divatba jött, hogy reggelente becsúsztassuk a műsorba. Rózsaszínben akartuk látni az egyre inkább szürkülő világot.

Kodály Zoltán még a háborús években felvételeket készített a különböző tájakról való népi és városias kiejtéséről. Az ő ösztökélésére a bemondójelölteket most már nyelvész-fonetikus szakemberekből, színészekből álló bizottság vizsgáztatta. Ennek meg is lett az eredménye: öröm volt hallgatni az első pályázat nyertesének beszédét, amelyben nem sikkadt el nyelvünk dallamossága s a magánhangzók zengése. Ugyanakkor az a szokás is megszűnt, hogy a forgatók helyettesítették a bemondókat hajnalban és éjszaka.

Bemondó kollégám, B., régi szocdemes, szerette az italt, amit munka közben sem tagadott meg magától – csak az utcát kellett kereszteznie a toroktisztító fröccsért a sarki kocsmában. Egy reggel, amikor még csak kettesben voltunk a stúdióban, rosszkedvét a korai kelés miatt rajtam akarta kitölteni. Elejtett megjegyzéseimre válaszolva elmondta, hogy elégedetlenek a munkások, s amit ő a hírekben beolvas, annak fele sem igaz. Ő tudja, mert külvárosban él, onnan utazik be reggelente, s nem a Pasarétról, mint én. Hiába játszottuk a lemezt, ő nyilván nem látta rózsaszínűnek az életet. – Igazad van – válaszoltam –, mert soha gyárban még nem jártam, s munkással is csak kórusokban találkoztam, honnan is tudnám? – Diskurzusunk félbemaradt az adás miatt, de folytattuk a kocsmában. Akkoriban robbant ki a Tito–Sztálin konfliktus. Az ellenséges propagandát a mi stúdióinkból olvasta be szerb nyelven a hatalmas termetű expartizán férfi s alkatban is hozzáillő partnernője. Fenyegetőzve csepülték nemzeti hősíket, Titót, az imperialisták „láncos kutyá”-ját s „csahos társai”-t. – Na látod? – oktatott V., mikor erről is szó került két fröccs közben.

A beszélgetést követően arra gondoltam, hogy furcsa módon most is (a háború után) a kivételezettek közé tartozom, s továbbra is kettős életet élek. Bántotta lelkiismeretemet, ami a Mindszenty-lemezzel történt, s főleg az, hogy milyen könnyedséggel hajtottam végre Simon utasítását. Úgy éreztem, hiába próbáltam függetleníteni magam azoktól, akiknek a módszereit elítéltem, mégis cinkosuk leszek a munkám révén. A bökkenő az volt, hogy szerettem a munkámat. Előléptettek, s zenei rendező lettem az oktatási osztályon. Felköltöztem az emeletre, íróasztalt kaptam.

8

Új beosztásom lehetővé tette, hogy „normális” életet éljek, megszabadultam a hajnali és éjszakai műszakok nyűgétől (és előnyeitől). Pannival elhatároztuk, hogy összeköltözünk. Rövid keresés után a Rózsadombon béreltünk lakást egy villa felső emeletén. A Berkenye utcai ház tágas teraszáról gondosan ápolt kertre és a városra nyílt kilátás – kacsalábon forgó palota volt akkori körülményeinkhez képest. Az alattunk lakó agglégény nem sok vizet zavart. Alkalmazottunk, Teri szinte családtagként élt velünk – ő főzött. Ancsit a közeli óvodába írtattuk be. Nyilvánvaló volt, hogy fizetésemből ezt az életmódot nem engedhetjük meg magunknak, de ezzel egyelőre nem törődünk. Jól éreztük magunkat a tágas lakásban, és csalékony pillanatokban úgy hittem, kárpótlás az elvesztett otthonért. Még arra is gondoltunk, hogy autót vegyünk s azon menjünk látogatni anyámat. Az alkalmi vételből nem lett semmi – vonaton utaztunk. Anyám nagy szeretettel fogadta jövődöbeli menyét, de a pusztai lányok szeméből kérdőjel

kandikált láttunkra. Siettünk vissza mesebeli kastélyunkba, s másnap, munkába menet úgy éreztem, boldog vagyok. Dolgozott Panni is, de már nem a könyvkereskedésben, hanem olyan irodában, ahol munkaidejét úgy oszthatta be, hogy Ancsit az óvodából hazakísérhesse.

„Zsebből” éltünk, mit sem törődve a jövővel, amiről vakságunkban nem láttuk, mennyire bizonytalan. Társzekéren vontatta fel négy ígásló a szenet, amit Panni már nyáron megrendelt, hogy ne fázzunk télen. Még csurrant-cseppent „mellékjövedelem” Kivadárról, ahol néhány új birtokos a nekünk megmaradt földekből vásárolt egyik holdat, hogy a sovány parcelláját, amit a földosztáskor kapott, kiegészítse. Sem ők, sem mi nem sejtettük, hogy az „állam” a földreformban meghagyott birtokokat is ki fogja sajátítani, s az új birtokosokat kolhozokba kényszeríti majd.

Előbb azonban a bankok és a nagyüzemek államosítása került sorra. Panni apjának textilgyára volt, amit a háború után nehéz munkával épített újjá és indított be. „A háborúban a németek, most meg a kommunisták vették el” – mondta Bécsben, ahonnan már nem is tért vissza, amikor megtudta, mi történt. Osztrák állampolgár lett, és Panni édesanyja is kiutazott hozzá.

Józsi bátyám elhatározta, hogy kivándorol. Nem látta értelmét, hogy Kivadáron maradjon, ahol közösen gazdálkodott Zsiga bátyámmal. Útlevelet nem kapott, ezért „feketén”, az orosz-osztrák csempészek teherautóján készült elhagyni az országot. Több ismerősünk jutott már ki velük Bécsbe, biztos útnak látszott. Az indulás előtt feljött Pestre, nálunk szállt meg. Ugyanakkor más látogatónk is akadt – a gazdasági rendőrség két embere. Panni édesapjának bérháza ügyében jöttek, már nem is tudom, milyen ürüggyel, beázott tető, tatarozás elhanyagolása, ilyesmi. Iratokat kerestek, Pannit faggatták, feldúlták íróasztalát, beleolvastak a naplójába. Az a tény, hogy a ház már nem volt jövődöbéli apósom tulajdona (az államosítás miatt), a legkevésbé sem zavarta őket; nyilván a zavarosban akartak halászni. Én munkában voltam, szobámban Józsi kukszolt. Oda tuszkolta Panni azzal, hogy albérlőnek mondja, ha felfedezik. Szerencsére erre nem került sor, mert azután, hogy meghallották, hogy a Rádiónál dolgozom, a gengszterek elpucoltak. Józsi kimerészkedett a szobámból. Ha volt kétsége afelől, jól teszi-e, hogy elhagyja az országot, az most ellillant. Reggel indult a teherautó, s mi biztosra vettük, hogy másnap már Bécsből kapjuk a hírt, hogy megérkezett.

Nem így történt. A teherautót az orosz katonai rendőrség leállította Győrben, s kíséerte onnan Bécsig, ahol persze nem a Sacher Hotelben, hanem az orosz hadiszállás börtönében szállásolták el a menekülőket, akik menet közben eldobálták a magukkal hozott ékszerszomagokat, aranypénzt. Úgy gondolták, enyhébb büntetésben lesz részünk, ha nincs náluk értéktárgy; a csempészésért külön büntetés járt. Pedig a vallató orosz tiszt, akinek Józsi tolmácsolt, hajlandó lett volna őt szabadon bocsátani magas összeg lefizetése ellenében. Erre nem kerülhetett sor (ha egyáltalán kerülhetett volna), mert a társaságot visszatoloncolták Budapestre, az orosz parancsnokság Vilma királyné úti börtönébe. Onnan már az ÁVO vitte Józsit az Andrássy út 60.-ba, majd a kistarcsai internálótáborba. Üzenetet nem küldhetett, s így csak hosszas utánjárás után tudtuk meg, hol van.

Vasárnap lehetett látogatni, kéthetenként. A HÉV járatán utaztunk Kistarcsára. Az élelmi csomagokkal megrakott utasok közt szorongott szomszédunk, Görgey Guido felesége, aki néhány hónapos csecsemőjével a karján ment a férjét látogatni. Így tudtuk meg, hogy ő is Kistarcsára került. Guido a német megszállás idején aktívan vett

részt az ellenállásban, s tucatszámra mentett emberi életeket – deportálásra ítélt zsidókat, katonaszökevényeket. Engem is ő támogatott, amikor megtagadtam, hogy csapatommal nyugatra vonuljak. A háború után a külügyminisztériumban dolgozott. Onnan vitték el a katonapolitikai osztály emberei. Kémkedéssel vádolták.

A tábor parancsnoka a féllábú alezredes volt, akit a foglyok „Dreifusz”-nak csúfoltak, mert mankóval járt. Mindent elkövetett, hogy a látogatók kellemetlenül érezzék magukat. Szadista gyönyörrel tartott szemlét a tábor kapuja előtt felsorakozott grófnők, vasalt nadrágos polgárok, fejkendős asszonyok, jampecok, cigányok söpredéke felett. Fel-alá bicegve leckéztette és becsmérelte a nép ellenségeinek látogatóit. Bámulatos szókészlettel rendelkezett, amit talán sírásó korából hozott magával. A csomagjaikat szorongató rokonok, barátok pisszenni sem mertek, de Panni nem hagyta magát. – Miért nem enged be? – kiáltott oda neki fennhangon. – Minek várakoztat? – A Toronyőr (ez volt a másik beceneve) felkapta a fejét, ki merészeli őt félbeszakítani. Egy fejkendős, fiatal nőt látott, mellette egy valamivel magasabb s teltebb alakú anyát, karján gyermekével. Elfutotta a méreg, de mivel hirtelenében nem tudta, mivel büntesse a játékrontót, sarkon fordult – már amennyire a botlába engedte –, s elindult az épület felé. A kapuból szólt vissza: – Csak jártassák a szájukat, s maguk is ide kerülhetnek! A régi világ megszűnt, vegyék tudomásul! – Ebben igazat kellett adnunk neki.

Részletes lista sorolta a különböző élelmek: cukor, vaj, szalonna, tojás stb. engedélyezett mennyiségét. Ha valamelyik meghaladta a határt, elkobozták az egész csomagot. Teri segítségével dekáztuk az adagokat a konyhamérlegen, órákig tartott a csomagolás, és sohasem lehettünk biztosak, eljut-e Józsihoz. A beszélőben magas, sűrű fonatú rács választotta el a rabokat látogatóiktól, akik egymás mellé préselődve kiabáltak, hogy mondanivalójukat érthetővé tegyék a pokoli hangzavarban. Biztattam Józsit, hogy mindent megteszünk kiszabadulásáért. Ő meg nyugtatott – kibírja addig is. Lógó orral, szinte szégyenkezve mentünk vissza otthonunkba. Valóban úgy hittük, hogy ki tudjuk hozni Józsit, vagy legalábbis elérjük azt, hogy minél előbb kerüljön bíróság elé, ahol egy jó ügyvéd segítségével enyhe büntetéssel ússza meg a „bokorugrás” kísérletét. Amikor láttuk, hogy nem jutunk semmire, zugügyvédhez fordultunk, kinek „összeköttetés”-ei voltak. Józsi kihozatalát biztosra ígérte, csak tegyük le a pénzt. Őt más gyanús alakok követték; aranyérméket, értéktárgyakat adtunk el, hogy a vesztegetési, közbenjárói díjakat kifizethessük. Panni mint Leonora küzdött Józsi kiszabadításáért, hiába.

Utcán, autóbuszon, villamoson egyre gyakrabban tűntek fel az ÁVO kék parolis katonái – összeszorított ajkú újoncok, akikkel senki sem akart vagy mert szóba elegyedni. Késő délután sétára indultam Ancsival a Rózsadombon. A domb tetejéről leláttunk egy új ház hátsó udvarába. Vadonatúj, még csillogó drótkerítés vette körül, s két fegyveres ÁVO-s katona őrizte. Dermesztő látvány volt a szovjet mintájú tányérsapkát viselő örök jelenléte a békés lakóházak között, s ezt valahogy Ancsi is érzékelte – ijedten szorongatta a kezemet, topogott mellettem. Egy miniszter villáját őrizték a katonák, barátságatlanul pislogtak felénk.

Rajk László lakását a Vérhalom utcában nem őrizte katona. Népszerű volt, s mint a párt majdani vezérét emlegették. Nem sejtette, hogy magának ásott vermet, amikor belügyminiszter korában létrehozta az ÁVO-t, s rendezte az első koncepciók perекet. Egy kora nyári estén vitték el a pribécek újszülött fia s felesége mellől. A legendás kommunista hirtelen kémme, az „imperialisták” és Tito ügynökévé vált, annak nyilvánította saját pártja. Pörbe fogták, bíróság elé állították. A tárgyalást a Rádió közvetítette.

Nem volt szükség hamisításra, mert a vádlott, elvtársai buzdítására (s megkínözva), mindent „bevallott”. A „nép” nem sokat törte a fejét azon, hogy a vád igaz-e vagy sem. Vidéken arattak, a városiakat meg már elfásította az előző pörök színjátéka. Kételyét senki nem merete hangoztatni, s a párttagok a párt tévedhetetlenségébe vetett hit bizalmával altatták lelkiismeretüket (ha volt). K., Panni volt férje nem áltatta magát. Annak ellenére, hogy a párt elitképző akadémiájának volt a hallgatója, s az iskola igazgatónöje fényes karrierrel kecsegtette, attól tartott, hogy belekerül ő is abba a hálóba, amit a moszkovita pártvezér szőtt. Elhatározta, hogy meglép. Feljött hozzánk búcsúzni, s ígérte, hogy segít, ha távozásra szánjuk el magunkat mi is. Rendőrfőnök barátjával Csehszlovákián át jutott Bécsbe.

Vasárnapi kirándulásaimról nem tettem említést a Rádióban. A Rajk-ügy mindenkit megfélemlített; kiben bízhattam volna? Kitől várhattam volna segítséget?

Barátom, a politikai osztály munkatársa, jó módú nagypolgári család gyermeke, egy alkalommal azzal traktált, hogy az új rendszerrel való szolidaritást, teljes elkötelezettséget olyan cselekedet bizonyítja, melynek elkövetése után nincs visszaút. A párt érdeke felülmúl minden erkölcsi megfontolást. Mintha azt mondta volna: – Pizskítsd be a kezed (hazudj, csalj, árulkodj stb.), s akkor valóban közénk tartozol. – Faramuci idealizmusát – többek közt – a pesztonka alakja táplálta, aki az őt „felszabadító” Sztálin képét adorálta cselédszobájában. Nekem akart lökést adni? Vagy önmagát buzdította? Azt, hogy akkor már *nem* voltam párttag, csak akkor tudta meg, amikor az emigrációból látogatva találkoztunk. A Duna-parti kávéházból az alsó rakpartra kalauzolt, ott beszélgettünk. Akkor már napilapnak dolgozott, közgazdasági cikkeket írt. A füves part kitaposott ösvényén sétáltunk a Margit híd felé; nem hallgathatott le senki. – Csődben az ország – mondta –, külföldi kölcsönökből élünk. – A jobbján haladtam, s arra gondoltam, ha most belököm a Dunába, csak a halak tudnák. Leültünk a lépcsőre, s barátok maradtunk azután is.

A Rajk-per után a Rádió folyosóira fegyveres ávós katonákat állítottak. Piros fedelű, fényképes igazolványokkal láttak el bennünket, s ezek felmutatása nélkül nem közlekedhattunk, még akkor sem, ha a rideg tekintetű őr már tizedszer látta képünket. A látogatók ideiglenes igazolványokat kaptak.

Akik eddig csak legyintettek, amikor politikáról volt szó, a bohémabb természetű kollégák is meghökkentek. A szabad légkört s a szabadosságot, mely eddig oly természetesnek tűnt a művészeket foglalkoztató intézmény életében, megmérgezte az ávósok jelenléte.

Júliusban házasságot kötöttem Pannival a kerületi elöljáróságon. Panni tanúja az idősebb családi barát volt (kinek fia szintén elhagyta az országot), az enyém S. Emil barátom. Emilt a Légvédelmi Tüzérségnél ismertem meg, ahol katonai szolgálatunkat teljesítettük. A Rózsadombon lakott a családi házban, s apja nyomdokait követve a mérnöki pályára lépett. A háború után mondta el, hogy egyetemista kora óta részt vett az illegális kommunista mozgalomban. Az ostrom után édesapja a házukat kutató orosz katonákkal vitába keveredett, csetepaté lett belőle, fegyvert fogtak rá, lelőtték. Segítségére siető legidősebb fiát szintén. Emil temette el őket a ház kertjében. Maga ásta a sírt a fagyos földben. Utána elment a párt székházába, és visszaadta a pártigazolványát. Ennek ellenére kiemelkedő életpályát futott be, Kossuth-díjat kapott.

A végső lökést a disszidáláshoz a levél adta, mely arról értesített, hogy lakásunkat társbérllővel kell megosztanunk. Ekkor kezdődött az a folyamat, mely a „kitelepítés”-nek nevezett deportálásokban kulminált. Lakásokat osztottak ketté, ajtókat falaztak

be, de a konyha s a fürdőszoba közös maradt. Mi megelőztük a kellemetlenséget azzal, hogy Teri udvarlója, aki rendőr volt, a mi címünkre jelentette be magát. Ők lettek a társbérlők.

Nem halogathattuk a disszidálást azért sem, mert Panni teherben volt. Az osztrák-magyar határt szögesdrót kerítés és aknamező zárta (nem írhatom azt, hogy „védte”), s határvadászok őrizték. Vezető nélkül bajos volt átjutni. A szülők szervezték az utat Bécsből. Abban állapotunk meg, hogy küldönc hozza a hírt majd, mikor induljunk. Addig is készülünk fel. A küldöncnél családi amulett lesz, azzal azonosítja magát.

Most már nyakig merültem a kettős életbe. Nappal a munkámat végeztem, este konspiráltam. Néhány értéktárgyunkat barátokhoz vittük, a pianínómat Bartók Jánosékhoz (megint). Orvos házaspár barátaink szirupban oldott enyhe altatószerrel láttak el arra az esetre, ha Ancsi az úton nyugtalankodna.

Közben készülődtünk a karácsonyi ünnepekre, amikor – szokás szerint – a szentes-tén Beethoven *Kilencedik szimfóniájá*t sugározza majd a Rádió. Tavaly én forgattam, de idén már otthon fogom ünnepelni. Ancsi megtanulta (tőlem?) Devecseri Gábor versikéjét:

*„Tele vagyok gonddal-bajjal,
Tele van a popszim vajjal.”*

– amit az óvodában is elszavalt az óvónők megrökönyödésére és mulatságára.

A Rádióban békekölcsönt jegyeztünk (ami valójában az indirekt adózás egyik formája volt), s Rajk László kivégzéséről már senki sem beszélt. A partizán bemondók sem haragudtak már annyira. Látszólag helyreállt az egyensúly.

9

Kollégáim már hazamentek, egyedül ültem az irodában, amikor megszólalt a telefon. – Látogatónk van – szólt Panni. – Megyek – válaszoltam, s letettem a kagylót. Dobogó szívvel néztem körül, mit tegyek, mielőtt elindulnék. Fiókomban hevert a békekölcsön felajánlási íve. Kitöltöttem a maximális összegre, s a piros fedelű mozgási igazolvánnyal együtt visszatettem a fiókba, majd taxiért telefonáltam. A folyosón barátságos mosollyal üdvözöltem a mogorva ávóst, ki tudja, nem látom-e viszont, ha lebukom.

– Utoljára látlak – búcsúztam a Margit hídtól, amikor áthajtottunk rajta. Otthon nyugodt modorú fiatalember várt Panni és Ancsi társaságában. Az amulett az asztalon feküdt. Másnap kell indulnunk, mondta a fiatalember, a győr-soproni vonattal. Lepecsételt soproni bejelentőlapokat tett elém, töltsen ki. Az állomás kapujánál határőrök igazoltatnak, s mi ezekkel igazoljuk majd, hogy helybeliek vagyunk. Azt a nevet írtam bele, amit katonaszökevényként használtam: Szecsődi Béla, foglalkozása: polg. isk. tanár. – Az állomás kijáratánál házaspár vár, bicikli lesz náluk – folytatta a küldönc –, ők vezetnek majd a csempészekhez. – Csomagot alig vigyünk, gátolna a gyaloglásban. Tudtam, miről beszél – sokat mászkáltam azon a vidéken, amikor Eszterházán katonászkodtam.

Tervünkről csak néhány barátunk tudott. – Elutaztak Kivadárra, fogja mondani a telefonban Teri, ha mások keresnek. Amit a lakásban hagytunk, óréa és vőlegényére testáltuk. A szomszédos Áfonya utcában lakott Gát József. Átmentem hozzá búcsúzni, meg azért is, hogy izgalmamot oszlassam. – Lőnek – óvott Jóska –, ez a parancs, a mi-

nap hallottam. – Értésüléseben nem kételkedtem – az ÁVO énekkarának volt a karnagya. Nem mondhatnám, hogy a hír megnyugtatót volna, de el sem ijesztett. Nem lehetett visszafordulni. Szökésre szántam magam – újból. Ezúttal a jövő elől, mely nem tartogatott számunkra semmi jót.

Panni útra készen várt otthon. Anyámat megyünk látogatni reggel, mondta Ancsinak, mikor lefektette. Ő volt az egyetlen közülünk, aki azon az éjen nyugodtan aludt. Utolsó éjszakánkat töltöttük otthonunkban.

A győr–soproni motoros zsúfolva volt, s Ancsi kitaratóan ostromolt kérdéseivel: hol lakik a nagymama? Van-e kutyája, cicája? A szirupnak semmi hatása nem volt. A körülöttünk ülő utasok, köztük a bóbiskoló fiatal határvasúci, oda se hederítettek, de nekem úgy tűnt, hogy csupa szem és fül mindegyik. Beesteledett, mire Sopronba értünk. Barátságos tekintetű asszony ült velünk szemben. – Nehéz dolguk lesz – mondta a lezárlásnál.

Panni már belül volt, amikor rám került a sor. A zöld parolis ór hosszasan böngészte a bejelentőlapot, de én úgy tettem, mintha Pannit követném, s kihúztam az ujjai közül. Nem nyúlt utána, s a tömeggel áttódultam én is a kapun. Megkönnyebbültünk, amikor megláttuk a biciklis házaspárt. Ancsit a bicikli kosarába ültettük, a férfi tolt. Kis táskában volt mindenünk. A várost elhagyva erdőbe értünk, ahol frissen esett hó takarta a fákat. A tisztáson négy embert pillantottunk meg: egy nőt és három férfit. A nő és a társa szintén disszidens volt, a másik kettő meg a csempész. Jól megtermett, hegymászó típusú fiatalemberek, németül beszéltek. Szemünk láttára húzták ki a farakás alól nehézkaliberű fegyvereiket. – Ha lőnek az örök, ők visszalőnek – magyarázta a disszidens férfi –, SS-katonák voltak a háborúban. A csempészek termoszt halásztak ki hátizsákjaikból, s forralt borral kínáltak. Megállapodtunk, hogy Ancsit felváltva viszzük a nyakunkban, elnyelte volna a hó különben. Már nem kérdezősködött. Elállmosodva figyelte készülődésünket – érdekesebb kaland volt, mint a nagymamát látogatni. Indulás előtt a disszidens férfi – foglalkozására nézve fogtechnikus – elővette a vörös fedelű pártkönyvét, darabokra tépte, és színpadias mozdulattal a levegőbe hajította. – Így kell disszidálni! – hengegett. A papírfecnik hangtalanul szállongtak alá a hulló hópelyhekkel. Elindultunk a térdig érő hóban. Pannit, aki akkor már három hónapja volt teherben, nyomta az átitatódott irhabunda. Levetette, s az egyik csempész a maga vállára penderítette. A másik csempész nyakában Ancsi lovagolt. Amikor a drótkerítés közelébe értünk, lehasaltunk, vártunk. A csempészek az órájukat nézték, s az egyik előrement. Lélegzet-visszafojtva vártuk a jelet, mikor indulhatunk. Kis idő múlva pisszentett, s mi utána lódultunk. Kúszva bújtunk át a felemelt drótok alatt, toltuk Ancsit magunk előtt. Túloldalt futásnak eredtünk, s nem álltunk meg addig, míg egy tisztásra nem értünk. – Most már leülhetnek – mondták a csempészek, s rámutattak néhány fatönkre. Letakarítottuk a havat a tönkökről, de Ancsi nem volt hajlandó leülni. – Piszkos – mondta, s ezen jót nevtünk, de csak halkán, bensőnkét átjárta a melegség: megmenekültünk, Ausztriában voltunk.

Az erdőből kiérve fényeket láttunk, arra tartottunk. A faluszéli házban már vártak ránk, s mire megmosakodtunk, s levetettük átnedvesedett lábbelijjeinket, kész volt a vacsora: gőzölgő gulyásleves. A dunyhás ágy nekünk jutott, aludtunk benne, mint a bunda. Nem tudom, miért, de a fogtechnikus partnere is velünk aludt a széles ágyban. Reggel autó állt meg a ház előtt: bécsi taxi. Búcsút vettünk a háziaktól s társainktól, s beültünk a taxiba. A csempészek is jöttek velünk. Bécsben, a ház előtt, melyben Panni szülei laktak, megálltunk az utca túloldalán. Egyik kísérőnk kiszállt, s felment a la-

kásba. Néhány perc múlva visszajött, kinyitotta a kocsi ajtaját. A pénzt megkapta, mehattünk. Mindketten átkísértek a forgalmas úttesten, „leszállítottak” a kapuban váró szülők karjába. A lakásban feldíszített karácsonyfa állt. Meggyújtottuk a gyertyákat, holott a szenteste még négy napnyira esett.

10

Józsi gondoltunk; cserbenhagytuk. Már Ausztráliában voltunk, amikor Zsiga bátyám megírta, hogy munkatáborba került valahol a Mátrában. Mászt nem írt – cenzúrázták a leveleket. – Legalább jó levegőn van – gondoltuk naivan. A hely, ahová toloncolták, lehetett volna akár Szibériában is; addig sem Józsi, sem társai nem tudták, hova viszi őket a vonat, míg az örök a Recsk–Parádfürdő vasútállomáson a marhavagonokat ki nem nyitották. Ott ÁVH¹ osztag várt rájuk, gyalogosok, lovasok kutyákkal. Futólépésben hajszolták őket a négy kilométerre fekvő félig kész táborba, rugdalva, ütlegelve a lemaradókat. A táborban, meztelenre vetkőztetve, azt a néhány kacatot is le kellett adniuk, ami még náluk volt. Az értékesebb holmijukat – karórát, pénztárcát stb. – már Kistarcsán elszedték tőlük. Volt, aki a rájuk irányított géppuskákra pillantva, a német haláltáborokra emlékezett, s úgy hitte, hogy kivégzőosztag fog végezni velük. A lekasabolás helyett azonban az élve eltemettség várt rájuk a háromszoros drótkerítés mögött.

Zsiga csak véletlenül tudta meg, hova került Józsi. A kivadári Klausz Ernő s Hantosi másik fia, Ferenc, a zabari állami gazdaságban dolgozott, Salgótarján mellett. Nyári szünidejét Laci, Ernő fia (s egyben Ferenc bérmafia), a gazdaságban töltötte apja mellett, aki lovagolni tanította. Lóháton barangolt barátaival a környező erdőkben, mezőkön, amikor megpillantotta a kőbányát. Piros csíkkal festett gúnyákba öltözött rabok dolgoztak benne, fegyveres örök vigyáztak rájuk. Csak messziről láthatta őket, közelebb nem merészkedett, tartott az öröktől. Élményét elmondta apjának, bérmaapjának, s ők suba alatt tudakolva derítették ki, hol a tábor, majd azt is, hogy Józsi is ott van. Tőlük tudta meg Zsiga.

A recski tábor, melyet az önhatalmú ÁVH állított fel a szovjet munkatáborok mintájára, hivatalosan nem létezett, minisztériumi kimutatásokban nem szerepelt. A benne sánylódnó majdnem 1800 rab társadalmi összetétele akár az ország lakosságának keresztmetszete is lehetett volna. A renitens szociáldemokraták, hitszegő kommunisták, szabotázzsal vádolt vasutasok mellett parasztok, közhivatalnokok, orvosok, tanárok, mérnökök, katonatisztek, arisztokraták s az országszerte ismert költő, Faludy György, szorongtak az emeletes fekvőhelyek bolha lakta szalmazsákjain, oly szűk közökben, hogy amikor az egyik megfordult, az egész sornak fordulnia kellett vele. Mint Józsi, legtöbbjük a kistarcsai internálótáborból került oda, bírói ítélet nélkül, törvénytelenül. A hamis vádak bő lajstroma a tiltott határátlépéstől, a kémkedéstől (külföldre írt levél pl.) a szabotázsig és az árulásig (ha valaki – mondjuk – megrongálta a párt plakátját) terjedt, s nem volt senki az országban, akit ezért vagy azért ne lehetett volna letartóztatni az utcán, a lakásán vagy a hivatalában.

A rabok a „Csákánykő”-nek nevezett sziklatömb fejtését s a kőtörés munkáját végezték pusztá kézzel, kezdetleges szerszámokkal. Ruházatuk szármalmas, élelmezésük hiányos volt: fáztak, s állandóan éheztek. Az örök kímélet nélkül hajszolták az embe-

ri mi voltukból kivetkőztetett foglyokat, s aki a normát nem teljesítette, azt ételmegevnással, gúzsbakötéssel, lucskos magánzárkával büntették. Ettől még jobban elgyengültek, a termelés is csökkent. Az esztelen bánásmód láttán a rabok arra következtettek, hogy megsemmisítőtáborban vannak. Számolták a heteket, hónapokat a biztos éhhalálra. A vezetőségnek is ez járhatott a fejében, amikor vizsgálatot rendelt el. A kiszálló főorvos (a táborban csak rab orvosok voltak) a „fenékpróbával” selejtezte a csont-bőr rabokat; akinek az összecsípett bőre összeragadt, mert már a farán sem volt izom, azt félreállította. Társaik szinte biztosra vehették, hogy nem látják viszont őket. A „szempróba” viszont a rabok módszere volt, amivel – úgy gondolták – meg tudják állapítani, ki van soron. Tükör nem volt, s így egymás szemében ellenőrizték s pillantották meg a közeli vég jeleit. Voltak, akik akaratukkal, szellemi tornával fordultak szembe a halállal. Ezek közé tartozott Faludy György, aki sok rabtársában „tartotta a lelket” – a szó erejével. Esténként kis csoport vette körül szalmazsákján – köztük Józsi is –, hogy hallgassák az irodalomból, történelemből merített elbeszéléseit, utazásainak történetét, verseket, a magáét s másokét. A szellemi táplálék feledtette a test éhségét, a sebet és a megaláztatást: *éltette* őket. Csoportjukból senki nem halt meg.

Az örök is tudatában voltak az embertelen bánásmódnak, s az egyik őr így biztatta a rábízott munkaosztágot: „Emberek, ha rendesen viselkednek, úgy bánok magukkal, mint emberekkel.”² Gyakran egymással versengtek a kegyetlenkedésben. Ez volt az ő teljesítményük.

A három év alatt egy embernek sikerült megszöknie, Michnay Gyulának hívták. A szinte lehetetlent valósította meg. Társaikat elfogták, de neki sikerült kijutnia. Több száz rab nevét tudta fejből s olvasta be Münchenben a Szabad Európa Rádió mikrofonjába. Michnay beszámolója nemcsak Magyarországra jutott el, hanem az ENSZ bizottságához is. A táborok létezését nem lehetett többé titokban tartani. A szökést követő brutális megtorlást enyhébb elbánás s (alig) javított koszt váltotta fel. Egy ember leleménye és bátorsága életeket mentett.

Az otthon maradt család többi tagja sem kerülhette el a sorsát. A földosztás után maradt birtokot elvették, s anyámat és Zsigát kilakoltatták Kivadárról. Bodvicára költöztek, albérletbe. Ott sem maradhattak sokáig; kitelepítés címén az Alföldre deportálták őket. Ugyanerre a sorsra jutott húgom és férje, csecsemő gyermekükkel. Mikor az anya teje elapadt, főtt bab kipréselt levével, húsával táplálta Miklós fiát. Szép szál, erős ember lett belőle, akinek még most is úgy ízlik a bab, mint másnak a csokoládé. Kivándorolt ő is. Szobájában mementóként őrzi zsenge gyerekkora színhelyének, a lepusztult, elgazosodott Lenin-tanyának a fényképét.

Sztálin halála után Rákosi megbukott, Nagy Imre alakított kormányt. A munkatáborokat megszüntették. Józsi kiszabadult, s a kitelepítettek is hazamehettek, már akinek volt hova. Walter tartotta a kapcsolatot anyámmal, leveleztek, és látogatta – helyettem is –, amikor Budapestre költözött. A forradalom után Józsi kimenekült, s meg sem állt New Yorkig. A repülőtéren Laci fogadta. Csendes természetű, kevés szavú ember volt, szemüvege mögül bizalmatlanul tekintett a világra. Mikor meglátogattam New Yorkban, s recski élményeiről faggattam, Faludy könyvét³ nyomta a kezembe. – Ebben benne van minden – mondta. Egész éjszaka olvastam, nem tudtam letenni, csak olyankor, mikor felháborodva csaptam le a matracra. Ablakom alatt Manhattan éjjel sem szűnő forgalma zakatolt, s idézte *A csodálatos mandarin* bevezető taktusait. Szerzője, az emigráns Bartók Béla már nem érthette meg, hogy „*híres kis*” hazáját viszontlássá.

1951 januárjában kötöttünk ki Melbourne-ben, tűző nap alatt, kánikulában. Már négyen voltunk, megszorodtunk Ausztriában fiammal, Béla-Józseffel. A dokkmunkások feljöttek a fedélzetre, banánnal kínáltak – mint a majmokat. Leültek a hajókötelekre, s cigarettát sodorva, komótosan vették szemügyre az idegeneket, akiket az ő partjaikra sodort a történelem szele. Szavukból kukkot sem értettünk – szleng volt a javából. A svábhegyi Epepe-játékok jutottak eszembe, s elnevettem magam. Nevetésem átragadt Pannira, Ancsira, s kosarában kisfiam is elmosolyodott. Megérkeztünk.

2007. május. Chatswood, NSW, Ausztrália

Jegyzetek

1. Az ÁVO az 1949. december 31-én hozott minisztertanácsi határozattal Államvédelmi Hatósággá (ÁVH) alakult. Minisztériumoktól független szerv lett, melyet a kommunista párt bizottsága irányított.

2. Idézi dr. Hoyos János, Böszörményi Géza: RECSK 1950–1953 című könyvében. Interart, Budapest, 1990.

3. George Faludy: MY HAPPY DAYS IN HELL. William Morrow & Co., New York, 1963. Magya-

rul 1989-ben jelent meg POKOLBÉLI VÉG NAPJAIM címen. Faludy az emigrációból – Amerikából – tért vissza Magyarországra 1946-ban. 1949-ben történt letartóztatása után zárták a recski börtöntáborba. L. még: Sztáray Zoltán összefoglaló munkáját: CSÁRÁNYKŐ. A RECSKI KÉNYSZERMUNKATÁBOR. Püski Kiadó, 1997, mely Michnay Gyula szökésének izgalmas történetét is közli. Recskről a fent említett és más írásokból tudok, s Józsi rabtársaitól. Józsi nem beszélt róla.

„HOL VAN A KONZOLTÜKÖR...” (I)

Egy kispesti polgárasszony fél évszázada

Hoffstaedter Lajosné szavait Lenkei Júlia jegyezte le

Hoffstaedter Lajosnéval folytatott magános beszélgetéseinket 1982 telén-tavaszán rögzítettem. Elsősorban azért, hogy remek történeteit akkor még kicsi dédunokái és további örökösei számára megörökítem. Elővigyázatosságom elhamarkodottnak bizonyult: még több mint tíz évig

részesítette családját szeretetében, bölcsességében, derűjében, tündéri humorában: néhány nappal a századik születésnapja előtt halt meg. A családdal a visszaemlékezések publikálása mellett döntöttünk, úgy gondolva, hogy nemcsak egy nagy formátumú egyéniségnek állítunk így em-